

УДК 37.036(520)

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ОСВІТИ ТА ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЯПОНІЇ

Білик Олеся Миронівна

м.Дрогобич

Стаття висвітлює процес зародження, становлення і розвитку освіти та естетичного виховання в японському суспільстві, починаючи від періоду родового суспільства, через епохи Ямато, Хейан, Едо та до 1868 року, так званої реставрації Мейдзі – епохи, що зумовила значні трансформації у політичній та соціальній структурах Японії. З наукового погляду саме цей часовий відрізок в історії японської педагогічної думки викликає особливий інтерес, адже в його межах національна педагогіка була фактично закрита для зовнішнього світу та практично уникнула іноземного впливу, завдяки чому еволюція освітніх процесів та їх змістового наповнення відбувалася а абсолютно своєрідному автентичному середовищі.

Ключові слова: традиції естетичного виховання, ініціація, теракоя, сакоку, мерітократична ідеологія, революція Мейдзі.

Однією з найбільш визначальних рис японської культури та естетичної свідомості є унікальна здатність надавати тим сферам людського самовираження, які залишаються маргінальними в інших культурах, особливої ваги та робити їх центром інтенсивної естетичної рефлексії і художньої творчості. Очевидно, що ця здатність не є генетично закладеною, вона наполегливо і послідовно виховується у кожній японській дитині всесторонніми засобами, починаючи з найменшого віку. Цікавим є той факт, що освіта та виховання є нероздільними з погляду японської педагогіки, окрім того, виховання вважається першочерговим і превалуючим. У статті розглядається виток та процес формування національної системи освіти Японії, зокрема роль естетичного виховання у ній до епохи реставрації Мейдзі, коли країна розвивалася фактично незалежно від зовнішніх культурних впливів.

Процес культурного розвитку японської держави розпочався майже дві тисячі років тому, однак потреба у систематичному й упорядкованому поданні знань довгий час залишалася незадовільною – досвід поколінь передавався винятково мандрівними мудрецами, які подорожували від селища до селища. Однак, вже у період родового суспільства в Японії з'явився своєрідний „первісний університет“ – ритуал ініціації, проходження якого було обов'язковим для набуття статусу повноправного члена племені.

У межах поселення створювалися спеціальні „чоловічі“ та „жіночі“ будівлі, в яких, відповідно до статі й віку, діти набували навичок володіння зброєю, вивчали прийоми полювання, господарську діяльність, ознайомлювалися з міфами свого племені, обрядовими церемоніями, готувалися до шлюбних та сімейних стосунків, а завершальним етапом такого навчання була ініціація.

„Обряд ініціації символізував смерть нововерненого (неофіта), його подорож у країну мертвих, до тотемного предка, у якого він проходив курс „навчання“, і подальше повернення у свою громаду, вже іншою, дорослою людиною“ [3, с.41].

Обов'язковою умовою такого „переродження“ була не лише якісна зміна внутрішнього стану людини, а й трансформація зовнішнього вигляду відповідно до тогочасних уявлень про красу, властивим кожному роду: ініціанта вбирали у новий одяг – хакама (яп. 袴, *hakama* – шаровари), робили зачіску *сакаякі*, після обряду ініціації хлопці вдягали спеціальний головний убір *ебосі* („вороняча шапка“), а дівчата – прикрасу у вигляді перуки, виготовленої з квітів або пір'я.

Таким чином, обряд ініціації був переходом з однієї вікової групи в іншу шляхом оволодіння необхідними знаннями та навичками, внутрішньою видозміною людини відповідно з соціальними нормами та трансформацією зовнішнього вигляду згідно з загальноприйнятими естетичними принципами [1, с.244].

Історія систематичної освіти Японії бере свій початок із VI ст. н. е., коли досягнення китайської науки були представлені при дворі Ямато. Варто зазначити, що іноземні цивілізації часто служили джерелом нових ідей для розвитку японської культури: разом з релігійно-філософською концепцією буддизму Японія запозичила китайську систему письма та її літературну традицію, а також принципи конфуціанства і даосизму.

Перші школи в Японії з'явилися при буддистських монастирях, які у той час відігравали роль культурних і соціальних центрів. 688 р в імперський столиці Хейан-кіо (нині місто Кіото) була відкрита перша незалежна від буддистського монастиря школа. До IX ст. у столиці функціонувало 5 закладів вищої освіти, а до кінця періоду Хейан були засновані й інші школи для членів імператорського двору та знаті. У період середньовіччя (1185 – 1600) дзен-буддистські монастирі були важливими освітніми центрами, а найбільш процвітаючими серед них у XV ст. стали школи *Ашікага* та *Ашікага Гакко* [11, с.21].

Першим документом, що сформулював чіткі моральні настанови, які, починаючи з дитячих років, повинні були визначати поведінку всіх японців, стали „Закони сімнадцяти статей“ (604 р.). У той час, під впливом морально-етичних ідей конфуціанства, найбільшого значення надавалося саме моральному вдосконаленню особистості, хоча можна говорити і про певні естетичні моменти.

Організована система виховання була започаткована „Збіркою законів Тайхоре“ (702 – 718). У цьому документі, який з'явився в епоху Нара (710 – 794), спектр моральних якостей особистості, сформульований „Законами сімнадцяти статей“, був екстрапольований безпосередньо у зміст освіти.

На початку VIII ст. було створено державні школи у сто-

лиця та провінції, в яких юнаки з вищих верств вивчали твори китайських класиків, історію, математику, закони, музику та каліграфію.

794 р. увійшов в історію Японії як початок епохи *Хейан*, час розквіту японської культури, зумовлений творчою активністю вузького кола столичної аристократії, котрий став утвердженням тих національних традицій, які корінням сягають у сиву давнину. У цю епоху завершується процес переосмислення зв'язків із Китаєм і відбувається становлення власних національних форм у всіх галузях духовного життя, передовсім мистецтві, музиці, живописі та каліграфії. Очевидно, що нові віяння того часу не могли не вплинути на підхід японців до виховання й освіти підрастаючого покоління.

В епоху *Хейан* (794 – 1192), яку вважають „періодом золотого віку японської культури”, основним навчальним закладом для дітей знаті була Палата Наук (*Дайгакуре*), що знаходилася у безпосередньому підпорядкуванні у церемоніального відомства (*Сікібусе*) та мала чотири відділення: китайську класику, історію і словесність, юриспруденцію та математику.

Окремі впливові сімейства організували власні школи, бо в сім'ях вищих чиновників було прийнято навчати дітей вдома, запрошуючи для них вчителів з Палати Наук. Теоретичним підґрунтям системи освіти були принципи конфуціанства, згідно яких юнак з аристократичного сімейства мав вивчити напам'ять основні твори китайських філософів й істориків. Участь у палацових церемоніях і святах вимагала не лише прекрасного знання китайської поезії, а й навичок самостійно складати вірші китайською мовою. Серед інших аспектів освіти юнака-аристократа були каліграфія, музика та малювання, вміння грати на декількох музичних інструментах (духових і струнних), розписувати ширму або віяло в китайському чи японському стилі – всі ці знання були необхідними умовами для просування службовими сходами.

Жінки знатного роду також отримували ґрунтовну та різнобічну освіту: вони засвоювали етикет для участі у церемоніях і традиційних святах, вчилися шити й оздоблювати вишивкою одяг, підбирати свиту, прикрашати приміщення і транспортні засоби. Дівчину навчали правильно підбирати одяг за кольором і порами року, а також мистецтва складати аромати (*кодо*) – вміння, яке в епоху *Хейан* займало почесне місце у побуті вищої знаті. Вона також мала чудово грати на *кото* (японській цитрі), малювати, писати каліграфію та складати вірші.

Даючи загальну характеристику епохи *Хейан*, слід зазначити її особливу роль в історії естетичного виховання: поперше, це був період оформлення розрізнених раніше уявлень про Красу в певну цілісну систему, по-друге, оволодіння витонченими видами мистецтва стало розглядатися як необхідна умова для виховання освіченої людини і нарешті, такі мистецтва як каліграфія, музика, живопис, віршування були визначені як важливі напрями естетичного виховання підрастаючого покоління.

В історичному контексті для аналізу проблеми становлення естетичного виховання в Японії важливим є питання виникнення особливого соціального класу японського суспільства, що отримав назву „*самурайство*”. Його поява була пов'язана з певним історичними процесами: зведення на престол 36 імператора Японії *Котоку* (645 – 650) та прийняття ним титулу *тенно* (яп. 天皇, *tenno* – син неба, небесний монарх). Ця подія отримала назву „Переворот Тайка” і була зумовлена прагненням до створення сильної держави з централізованою владою [6].

У VII – VIII ст. розпочалося становлення епохи феодалізму в Японії, яке супроводжувалося ліквідацією звань родоплемінної знаті, виникненням централізованої держави з регулярною армією. Після тривалого періоду міжусобних феодальних війн, які стали результатом боротьби великих феодалів за владу в Японії, встановилася нова система правління *шогуна*, режим військової диктатури, що характеризувався пануванням *самурайства* у соціальній і політичній сферах. З цього часу *самураями* стало вважатися все військово-дворянство Японії

(верхівкою *самурайського* стану були феодальні вельможі, власники великих земельних ділянок), включаючи й самого *шогуна* (яп. 将軍, *shōgun* – дослівно „той, хто керує силами”). При такій формі правління імператор, залишаючись божественним нащадком Аматерасу, був лише формальним правителем Японії, головою ж військового уряду був *шоґун*, який вважався намісником імператора.

Утвердження *самураїв* як пануючого стану супроводжувалося становленням особливої культури *самурайства* (духовної і матеріальної) – своєрідного комплексу елементів культури, характерних тільки для стану воїнів, відмінних від культури аристократичного суспільства, яка існувала в Японії в епоху *Хейан*.

Особливий світогляд військово-службового дворянства був зафіксований у кодексі поведінки *самурая* – *бусідо* (яп. 武士道, *bushido* – шлях воїна). *Бусідо* можна охарактеризувати як систему морального виховання, сукупність правил життєвої практики *самураїв* зі спрямованістю „на вольове начало і пов'язаний з ним постійний акцент на поведінку” [2, с. 339].

Концепція мінливості усього існуючого, ефемерності та примарності життя, вироблена в Японії під впливом *буддизму*, пов'язувала усе короточасне з поняттям прекрасного і перетворювала цю недовговічну мить (як цвітіння сливи, чи опадання пелюсток сакури) в особливу естетичну форму. Відповідно з цією тезою, життя людини вважалася прекраснішим, коли воно коротшим, особливо якщо це яскраво прожите життя, тому воїнів навчали усвідомлювати швидкоплинність життя як миттєвість прекрасного.

Завдяки інтенсивним контактам з провідними європейськими державами наприкінці XVI – початку XVII ст. Японія відчувала посилений вплив культури і релігії західної цивілізації. Єзуїтські місіонери, які супроводжували португальських торговців, повсюдно проповідуючи християнство відкрили велику кількість релігійних шкіл. Завдяки цьому, японські учні мали змогу вивчати латину, класичну західну музику та власне рідну мову.

Епоха *Токугава* (1602 – 1867) характеризується як епоха *Ренесансу* в Японії й водночас як епоха *сакоку* (яп. 鎖国, さこく, *sakoku* – „країна у ланцюгах”) – стан і політичний курс міжнародної ізоляції Японії від країн Заходу, впроваджений у 1640 р. з метою забезпечення міцності влади *шоґунату*, час ліквідації іноземних впливів, насамперед християнства, котре було забороною та повної монополізації міжнародної кореспонденції, зв'язків і торгівлі [4, с. 80].

Епоха *сакоку* позначилася й на системі освіти: якщо раніше японці масово запозичали надбання найближчих сусідів, часто відсуваючи власні досягнення на задній план (прикладом є той факт, що довгий час для японської педагогіки ідеалом залишалася китайська школа, а основним предметом вивчення – китайська класика), то новий час вимагав прийняти орієнтацію на „національну освіту”.

У цей період була також усвідомлена необхідність ґрунтовної освіти не лише для обраних, привілейованих, а й для всіх людей, зокрема це стосувалося освіти жінок. Результати не забарилися: якщо на початку епохи *Токугава* прості люди здебільшого безграмотними, то наприкінці цього періоду кількість освічених людей різко зростає – рівень писемності наприкінці XIX ст. складав понад 80 % у чоловіків і 60 – 70 % – для жінок. Позитивним моментом також стало поширення *мерітократичної* ідеології (впевненість у тому, що у процесі еволюції в суспільстві утвердиться принцип просування на керівні посади найздібніших людей, що відбираються з усіх соціальних верств), а основні акценти зміщено на дисципліну та бездоганне виконання завдань [8].

Довготривала відсутність воєн (понад двох століть) стала поштовхом до трансформації ролі *самураїв* з військової на адміністративну, що спричинило зростання їхньої освіченості та рівня культури. В японській освіті відбулося зміщення акцентів з вивчення військових мистецтв на оволодіння різними худож-

ними дисциплінами. Не зважаючи на те, що в епоху *Токугава* „дух бусідо“ у вихованні, як і раніше, превалував, коло досліджуваних предметів був значно розширено, охопивши такі дисципліни, як поезія, граматики, стилістика, музика, каліграфія, арифметика, стрільба з лука, етикет, вміння керувати кінями, шиття, складання ікебани, вивчення чайної церемонії та ін. Поряд з вивченням китайської класики („*Книга синівської шанобливості*“ та „*Велике вчення*“), японці вивчали національну класичну літературу – „*Кодзікі*“ (VII ст.), „*Нові зібрання сучасної поезії*“ (XIII ст.), „*Повість про Гендзі*“ (XI ст.) та ін.

Освіта пересічних людей мала доволі загальний характер й обмежувалася формуванням базових навичок з читання, письма і арифметики, наголошували на каліграфії й умінні рахувати на абакусі. Навчання проходило у т.зв. „храмових школах“ (*теракоя*), які виникли на базі давніх буддистських шкіл. Такі навчальні заклади вже не мали релігійного характеру і до кінця періоду *Токугава* їх налічувалося понад 11 тисяч, де навчалось понад 750 тисяч осіб [8, с. 59].

У цей час було запропоновано збагатити навчальні плани не лише японською класикою, історією, літературою, вивченням національної музики, а й такими предметами, як основи медицини, креслення, малювання і арифметика, при цьому всі вони повинні бути підпорядковані „суспільній користі“. *Бусідо*, яке раніше розглядалося як вершина досконалості, як ідеал епохи феодалізму, в епоху *Ренесансу* було замінено новим ідеалом – „*Дзіндзай*“, що означав „корисну на суспільній службі, всебічно розвинену людину“ [9, 61]. Наприкінці епохи *Токугава*, перелік досліджуваних у японській школі дисциплін розширився ще більше, включивши географію, технічні мистецтва, торгівлю, голландську мову та ін.

Характеризуючи епоху *Ренесансу* в Японії, необхідно наголосити, що хоча мета освіти та виховання залишалася незмінною – формування національного характеру, однак у ній з'явилися нові акценти: по-перше, свідоме оволодіння моральними максимами, вміння застосувати їх у житті; по-друге,

активніша і глибша взаємодія морального виховання з фізичним й естетичним. Слід підкреслити, що саме епоха *Токугава* породила плеяду видатних японських педагогів: Я. Анса (1612 – 1682), І. Дзінсай (1627 – 1705), К. Екікен (1630 – 1714), О. Сора (1666 – 1728), К. Бандзан (1619 – 1691), які прагнули створити унікальну японську педагогіку.

У другій половині XIX ст. в японському суспільстві починають відбуватися доволі кардинальні зміни, які безумовно вплинули і на розвиток освіти у країні. У 1868 р. після офіційного оголошення про скасування військової диктатури, Японія повертає монархію, а всі суспільні класи стають рівними перед законом. Японія встановлює регулярні відносини з міжнародними ринками, вступає у період прискореного розвитку капіталізму, починається сучасна історія цієї острівної країни.

Висновок. У ході свого історичного розвитку від епохи родового суспільства до періоду сучасності, початком якого вважається епоха реставрації Мейдзі, японська культура, в силу сукупності різноманітних соціально-політичних, історичних та географічних факторів, зародилася та еволюціонувала у абсолютно своєрідному середовищі, яке у свою чергу сформувало унікальний естетичний світогляд властивий японській нації. Естетика завжди була тісно вплетена у щоденне життя острівної країни, довгий час в Японії навіть був відсутній традиційний для західних культур поділ на декоративне та ужиткове мистецтво: все, що оточувало людину, повинно було наближатися до рівня мистецького витвору. Розвинувши це бачення до рівня універсальної парадигми, японці віками передають його із покоління у покоління засобами естетичного виховання, а японська педагогіка набула схожих якостей як і вся культура Японії – балансує між власними здобутками та іноземним впливом, вона навчилася зберігати власні традиції, нашарувати їх, відбираючи лише найкраще, розвинула здатність абсорбувати та асимілювати власні та іноземні теорії та досягнення, завдяки чому згодом зуміла з неймовірною швидкістю здобути та утримати лідируючі позиції серед освітніх систем інших країн.

Література і джерела

1. Кисо К. Традиции Японии / К. Кисо. – М. : Академия, 1928. – 276 с.
2. Конрад Н.И. Японский феодальный эпос XII-XIV вв. – Японская литература. От „Кодзюки“ до Токутоми / Н.И. Конрад. – М. : „Наука“, 1974. – 566 с.
3. Кузнецов Г. Б. История Японии / Г.Б. Кузнецов, Ю.Д. Навлицкая., І.М. Сиріцин. – М. : Высшая школа, 1988, с.41 – 42.
4. Рубель В. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність / В. Рубель. – К. : „Аквілон-Прес“, 1997. – 344 с.
5. Становление самурайства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://stud.ibi.spb.ru/132/sobsvet/html/history2.html>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
6. Buswell R., Encyclopedia of Buddhism / R. Buswell. – New York : MacMillan, 2003. – 981 p.
7. Cummings W. K. The institutions of education. A comparative study of educational development in the six core nations / W. K. Cummings. Oxford: Symposium books. – Oxford, 2003. – 306 p.
8. Education in Japan. Development of Educational Thoughts. – Vol. I. – Hirosima, 1966. – 204 p.
9. Hood C. Is Japanese education system meritocratic? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://hood-online.co.uk/publications/Meritocratic.doc>>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
10. Passin H. Society & Education in Japan / H. Passin. – New York: Teachers College Press, 1965. – 347 p.

Статья освещает процессы зарождения, становления и развития образования и эстетического воспитания в японском обществе, начиная от периода родового общества, через эпохи Ямато, Хэйан, Эдо до 1868 года, к так называемой реставрации Мэйдзи - эпохи, которая обусловила значительные трансформации в политической и социальной структурах Японии. С научной точки зрения именно этот временной отрезок в истории японской педагогической мысли вызывает особый интерес, ведь в его пределах национальная педагогика была фактически закрыта для внешнего мира и практически избежала иностранного влияния, благодаря чему эволюция образовательных процессов и их содержательного наполнения проходила в абсолютно своеобразной среде.

Ключевые слова: традиции эстетического воспитания, инициация, теракоя, сакоку, меритократическая идеология, революция Мэйдзи.

Article highlights the process of formation and development of education and specifically aesthetic education in Japanese society, from the period of tribal society, through the era of Yamato, Heian, Edo and until 1868, the so-called Meiji Restoration - an era that has led to significant transformations in the political and social structure of Japan. From a scientific point of view this time period in the history of Japanese pedagogy is of particular interest, because within its limits national education was virtually closed to the outside world and almost avoided foreign influence, so that the evolution of educational processes and their semantic content occurred in completely unique environment.

Key words: traditions of aesthetic education, initiation, terakoya, sakoku, meritocratic ideology, Meiji Revolution.